

24. Там само.
25. Там само.
26. Ткачук І. Вони боролися за вільну Україну / І. Ткачук // Подільські вісті. – 2004. – 14 груд. – С. 3.
27. ЦДАВО України, ф.3833, оп.1, спр.15. – 95 арк.
28. ДАВО, ф.Р-2, оп.2, спр.1. – 67 арк.
29. Пагирляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України / І. Пагирляк // Укр. іст. журн. – 2004. – №5. – С. 81-95.
30. Там само.
31. Там само.
32. Там само.

The article focuses on the creation of own administrative structures by UN factions during the Nazi occupation on the territory of the basic district «Volyn-Podillia».

Key words: basic district «Volyn-Podillia», Organization of Ukrainian Nationalists, derivative groups.

Отримано: 22.11.2016 р.

УДК 32(477)(091)

Г. Б. Вонсович

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОНЦЕПТ «ДЕРЖАВА» У ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ОУН

У статті проаналізовано зміст, сутність та роль для майбутнього державного устрою політичного концепту «держави»; розкриті основні підходи щодо розуміння зазначеного концепту; зазначено, що розуміння суті держави націоналістами йшло в річищі теорій патерналізму; акцентовано увагу на аксіологічних аспектах формування державотворчого світогляду.

Ключові слова: націоналізм, політична думка, ідеологія українського націоналізму, політична теорія, держава, ОУН.

Тривала державна і громадянська діяльність, якій присвятив себе І. Огієнко, сприяла формуванню власного бачення творення засад самостійної, суверенної української держави. Зокрема, він зазначав, що «найголовніша і найсвятіша Ідея Українського Народу, від довгих віків унаслідувана, це: Незалежна Українська Держава» [1, с.5]. Тому не випадково носіями ідеї національної, соборної, суверенної держави Україна стали представники визвольних змагань.

Проблемі місця і ролі держави в ідеології українського націоналізму присвячено ряд праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників: істориків, етнологів, політологів. Це стосується, зокрема, досліджень Я. Дашкевича, В. Маркуся, П. Мірчука, С. Мечника, Я. Гайваса, О. Бойдуника, О. Мотіля, Т. Кузьо, Т. Андрусіяка, К. Бондаренка, В. В'ятровича, А. Рибака та ін. Автори досліджень, по-різному підходячи до предмету теоретизування, відзначають вмотивованість постановки питання та способи його вирішення. Нас цікавитиме ретроспекція на державу як політичний інститут представників різних течій ОУН із врахуванням можливих ідейно-світоглядних відтінків, тональностей, які були наявними в українському націоналізмі міжвоєнного і повоєнного періоду.

Актуальність зазначеної проблеми полягає в тому, що, по-перше, концепт розглядається нами у аксіологічному контексті, запропонованим теоретиками

українського націоналізму; по-друге, є затребуваними на етапі збереження і виборювання територіальної цілісності; по-третє, формування провідної верстви і держави за екстремальних умов сьогодення.

На час виникнення ОУН (1929 р.) до основних питань, які стояли на порядку денному перед рухом була, у першу, чергу проблема здобуття незалежності. Проте, націоналізм проголосив себе «універсальним фактором національної розбудови», тобто його завданням є не лише боротьба за суверенітет, але й місія «суспільного конструктивізму», під якою малася на увазі розбудова державного апарату [1, с.9]. Важливою обставиною є те, що потреба у власній державності вже не дискутувалася українською елітою. Відкритим залишалосся питання лише про способи її осягнення. Саме це члени ОУН вважали основними здобутками політичної думки міжвоєнного періоду. Очевидно, що жоден з українських ідеологів націоналізму не наблизився до створення цілісної державної системи. Тому чітке визначення планів ОУН на майбутнє вимагає аналізу сукупності їх праць.

Відмінність у поглядах на майбутню державу була як часова – у різні періоди змінювалися ті чи інші положення, постулати, погляди на сутність держави, так і організаційна – у багатьох аспектах різнилися погляди діячів ОУН мельниківського, бандерівського середовищ, а також групи ОУН «за кордоном». Щодо ряду моментів, особливо це стосується питань формування державного апарату, не було абсолютної єдності думок навіть серед членів однієї організації. А тому всі теоретичні та публіцистичні напрацювання окремих авторів в сумі творять ідеологічну основу українського націоналізму [2, с.73].

В одній із статей членів ОУН кінця 1940-х років йшлося про те, що у пошуках нових форм та змісту державності, Україна опиняється перед величезними труднощами. Причиною цього є те, що вона не мала безпосередніх державно-політичних традицій, ні належним чином підготовлених для цього діячів. Відповідно, відсутність емпіричного досвіду вимагала розробки теорій та їх обґрунтування. Причому, вони повинні були охоплювати усі сфери державного життя.

Уніфікованими документами ОУН були офіційні матеріали Зборів та Конференцій. Вони відображали узагальнене бачення суспільно-політичних процесів. Але, зважаючи на суть та форму програми будь-якого політичного руху, її постулати не вичерпували усієї повноти позицій оунівців щодо тих чи інших процесів. Уточненнями, доповненнями були теоретико-публіцистичні праці діячів трьох середовищ ОУН. Саме вони дають змогу краще зрозуміти сутність майбутньої української держави з точки зору організованого націоналізму.

Офіційні документи та публіцистика середовища ОУН відображали бачення сутності категорії «держави», її завдань умов, ефективного функціонування, місця та ролі у системі міждержавних відносин, впливу на стабільність чи дестабілізацію міжнародного життя.

У «Постановах Великого Збору ОУН» (1929 р.) та «Політичній програмі ОУН» (1939 р.) було тотожне трактування ролі держави. Вона виступала умовою, забезпечення активної участі нації у системі міжнародних відносин. За своєю суттю держава, в трактуванні ОУН – це політична організація, яка забезпечує належний розвиток усіх елементів суспільства у всіх його виявах. Виключно за умови наявності суверенної держави нація стає повноцінним суб'єктом міжнародних відносин [3, с.4; 1, с.24-27]. У цьому ж річниці були викладені положення програми іншого середовища ОУН під керівництвом С.Бандери на Великому Зборі у Кракові (1941 р.): лише незалежна суверенна держава може забезпечити всебічний розвиток українського народу [4, с.12].

Глибше та повніше суть держави, її виникнення, значення та функції розкривають теоретичні й публіцистичні праці діячів Організації. Зокрема, член

Проводу ОУН на українських землях П. Федун писав, що держава виникла як природна форма організації спочатку родів, пізніше – племен, а ще пізніше – народів, в результаті природної потреби організації життя в середині спільноти та оборони перед зовнішнім ворогом [5, с. 72].

Саме в державній стадії розвитку, на думку представника ОУН(м) [мельниківці – Г.В.] Є. Онацького, народ вже починає усвідомлювати себе, як відокремлений від інших колективів, як своєрідна цілісність, що відрізняється від інших подібних організацій [6, с.21]. Ось чому націоналісти, даючи визначення нації, гостро ставлять питання державної незалежності.

Підкреслюючи велике значення держави, один з чільних представників ОУН(з) Л. Ребет зазначав, що недержавна нація не має можливості повноцінно розвиватися, вона не є творцем історії, а лише її учасником. Як організація, держава відрізняється від інших («сувереністю»), тобто реальною легітимною можливістю підпорядковувати собі інші складники суспільного життя. Відповідно, головною відмінною ознакою держави від інших організацій є сила, примус та можливість їх легально застосовувати [7, с.73]. Варто уточнити, що в сучасній теорії теж визнається виключне право держави на використання примусових засобів щодо громадян, яке вирізняє її від інших соціальних інституцій.

До основних атрибутів-ознак держави Є. Онацький відносив територію, населення і владу. Населення, яке заселяє територію країни – це нація або народ [див.: 6, с.21, 25]. Держава може націю, наприклад, захищати, охороняти, підтримувати, але може й гальмувати її розвиток, проте вона не може самовільно творити націю чи знищити її. З цієї причини бувають бездержавні нації і «безнаціональні» (насправді багатонаціональні) держави. Остання, як організація, на думку Л. Ребета, ніколи не вичерпує змісту нації [7, с.79]. Іншими словами, держава не є самостійним, незалежним ні від кого елементом – це організаційна форма народу, яка є залежною від нього. Мета держави полягає у збереженні нації та організації її духовного і фізичного існування.

Таким чином, розуміння суті держави націоналістами йшло в річищі теорій патерналізму: її призначення – вирішувати загальносоціальні потреби, здійснення яких не підвладне будь-якій іншій організаційній структурі. Однією з таких потреб є забезпечення внутрішньої єдності суспільства. Виконуючи цю функцію, вона (державна – Г.В.) виступає виразником інтересів не лише однієї домінуючої частини населення, а й всього соціуму.

Щодо походження держави, то український націоналізм відкидав класову теорію, яку відстоювали представники соціалістичних рухів. Оунівці вважали, що держава виникла не внаслідок боротьби класів та організації владного механізму як апарату насильства, як це подавала марксистська теорія, а в результаті «природної необхідності упорядкування життя спільноти та оборони перед зовнішнім ворогом». З часом дійшло до розподілу населення на класи, і одні стали підпорядковувати владний апарат собі. Лише з цього часу можна говорити про державу, як знаряддя класового гноблення [8, с. 72].

Діячі і теоретики ОУН не просто відкидали марксистську теорію походження держави, але також протиставляли розуміння природи останньої соціалізмом, як форми панування насилля й визиску одного класу над іншим, що потребує знищення [9, с.87].

Отже, український націоналізм у питанні генезису держави був близьким до договірних теорій, суть яких полягає в тому, що держава виникає на певному етапі історичного розвитку людства, як результат укладення певних умовних «угод». Внаслідок останніх люди передали апарату влади ряд прав та повноважень взамін на захист їх життя та координацію колективного існування.

Надзвичайно важливе місце в теорії націоналізму займало питання «національної держави». В переважній більшості праць ми зустрічаємо твердження, що український націоналізм відстоює принцип «одна нація – одна держава». У постановках III НВЗ ОУН зазначалося, що спроби побудови міжнародного устрою на інших, а не національних основах ніколи не призводили до позитивних результатів [10, с.62]. Теоретики націоналізму із середовища ОУН(б) – [бандерівців], відстоюючи принцип «національних держав» зазначали, що народи, які мали і мають свої держави є розвиненими в технічному, культурному, науковому плані, виступають впливовими суб'єктами на міжнародній арені. І навпаки – бездержавні нації фактично позбавлені всього цього. Власна національна держава, навіть із недемократичним режимом, є кращим з позиції позитиву явищем для нації, аніж бездержавність. Останнє аргументувалося тим, що внутрішнє визволення є більш безболісним та ймовірним аніж зовнішнє. Аргументація, на наш погляд, більш ніж переконлива.

Питання суті національної держави та доведення її переваг перед багатонаціональними було одним з тих, яке фактично не викликало дискусій. Трактатування залишалися подібними в соціально-політичній думці ОУН як в 1930-і, так і в 40-і та 50-і роки. Один з провідних діячів ОУН (з) [за кордоном – Г.В.] А. Камінський зазначав, що лише національні держави здатні: по-перше, забезпечити належну матеріальну базу для народу; по-друге, запобігати конфліктам на національному ґрунті; по-третє, створити збалансовану, ефективну міжнародну систему, на противагу до існуючої, яка характеризується поляризацією двох блоків [11, с.19].

Важливо зазначити, що у поняття «національної держави» не вкладалося розуміння «держави для однієї нації». Малася на увазі ідея соціальної рівності національних меншин в межах державного механізму, але останній повинен утворюватися на території, яка збігається з кордонами однієї чисельно домінуючої нації.

Націоналістична ідеологія висвітлювала питання національної держави з точки зору інтересів усього людства. Зокрема, зазначалося, що інтернаціональні держави завжди є результатом насильства одних народів над іншими. Рано чи пізно вони розпадаються, спричиняючи при цьому міжнаціональні конфлікти. В силу цього, модерна світова політика повинна підтримувати утворення виключно національних держав.

Зауважимо, що проблема ланцюгової реакції етнічних конфліктів залишається предметом обговорення сучасної етнополітики та інших суміжних наук. Факт висвітлення цього питання в 1940-х роках минулого століття є ще одним підтвердженням того, що багато аспектів соціально-політичної думки ОУН того часу перебували на досить високому рівні і залишаються актуальними ще й сьогодні.

Таким чином, одним з головних завдань український націоналізм проголосив утворення «Української Самостійної Соборної Держави». Це означало повний суверенітет і незалежність України в системі інших держав. Причому, оунівці виступали проти обмеження національного суверенітету на користь міжнародних утворень. Вони були переконані, що рівноправне міжнародне співробітництво може існувати якраз при збереженні абсолютного суверенітету країни. Члени ОУН різко заперечували висловлювання про кризу системи національних урядів та потребу утворення світового парламенту, світової союзної держави [12, с.9-15]. Своєю позицією вони цілком аргументовано обґрунтовували тим, що навіть найбільш демократична форма об'єднання буде не в змозі протидіяти політиці великих держав, спрямованій на задоволення в першу чергу своїх інтересів. Отже, рано чи пізно такі об'єднання перетворюються у приховану форму імперіалізму, причому – легітимну і легальну. У цьому контексті один з теоретиків націоналізму Ю. Бойко стверджував, що

«Великопростірні концепції політичних утворень можуть існувати лише доти, доки дають можливість повного розвитку окремих націй» [13, с. 72].

Бачення функцій держави збігалося з теоретичними моделями, що розглядали суспільство як сукупність індивідів, відносини та виникаючі суперечності між якими потребують впорядкування. Регулювати взаємовідносини між громадянами та спрямувати в одне русло їх розрізнені егоїстичні інтереси вважалося найважливішими завданнями держави на внутрішньополітичній арені [14, с. 19-24].

Один з теоретиків бандерівської гілки ОУН Д. Мирон до основних державних функцій відносив: політично-організаційну; правову; культурно-цивілізаційну; виховну; соціальну; економічну; мілітарну; зовнішньополітичну [9, с. 110]. Так, у статті «Наш погляд на національну державу» було влучно підкреслено, що важливість держави для кожного народу зростає через те, що її функції значно розширилися. Вона стала керівником фактично усіх ділянок життя народу, сторожем та охоронцем прав, майна і життя своїх громадян. Такі позиції йшли в руслі передових тенденцій розвитку політичних вчень того часу. В Європі, лише в 1930-х роках кардинально змінилися погляди на роль і місце держави в системі суспільства. До цього часу держава виконувала функції «нічного сторожа», її роль вважалася цілком пасивною щодо соціальних, економічних процесів, що відбувалися у суспільстві, координуюча та регулююча функції фактично не застосовувалися. З поширенням ідей кейнсіанства було переглянуто позиції щодо розуміння ролі держави. Тепер вона повинна була стати формою «загальної благоденства», координатором усіх сфер життя суспільства, у тому числі економічної.

Причому, держава, на думку члена мельниківської ОУН І. Сагайди, не має права втручатися в особисте життя громадян до тих пір, поки не трапляється порушення закону [15, с. 101].

Отже, ми бачимо, що оунівська теорія передбачала певний мінімальний набір невідчужуваних прав громадян. З іншого боку, піддаючи критиці ліберальну теорію держави, теоретики ОУН резюмували, що остання захищає інтереси одиниць, їх майно і життя навіть якщо вони йдуть всупереч інтересів певної частини суспільства. Оунівці вважали, що держава повинна дбати про благо (за аристотелівським трактуванням – Г.В.) усієї нації та у першу чергу її майбутніх поколінь, навіть якщо для цього потрібно пожертвувати певними матеріальними інтересами сьогодення. Теоретики націоналізму, скажімо, М. Спідборський, заперечували ставлення до державності як до чогось на кшталт крамнички, «до якої ходять тільки за потребою». А тому громадяни зобов'язані виконувати на її користь ряд обов'язків, та обмеження певних свобод, у разі потреби [16, с. 104].

Таке бачення державних функцій, по суті, було тотожним як серед діячів ОУН(б) так і ОУН(м) і в 1940-х роках, і в 50-х. Відмінними були лише погляди ОУН(з). Це виходило з того, що вони поставили у центр своїх концепцій людину. Відповідно, мова йшла про максимальний захист окремого індивіда, що було близьким до ліберального розуміння суті держави.

Предметом розгляду політичної думки ОУН були також питання історичних, економічних, культурних й інших передумов української незалежності. В програмових документах та працях членів ОУН переконливо було доведено, що українці є самодостатньою нацією у господарсько-економічній сфері, а також мають історичні традиції державотворення. А національно-визвольна боротьба є підтвердженням беззаперечного прагнення нації жити в самостійній незалежній державі. Показовим тут є «Меморандум Проводу ОУН до райхканцлера А. Гітлера» від 23 червня 1941 р., у якому обґрунтовувалася користь для Німеччини відновлення української держави. Особливий акцент робився на захисній геополітичній ролі України для Європи та економічній самодостатності [17, с. 72-74].

Предметом гострих суперечок серед націоналістів стало питання юридичного статусу УРСР. Так, лідер ОУН(з) Л. Ребет писав, що хоча її уряд і зміст нав'язані Москвою, проте членство в ООН є корисним для українців, оскільки дає їм формальне становище державної нації [18, с.132].

На діаметрально-протилежних позиціях стояла група С. Бандери: «...УССР не є ніякою українською державою, це тільки вивіска, за якою Москва намагається приховати перед зовнішнім світом імперіалістичне поневолення і колоніальну експлуатацію України». С. Бандера вважав, що будь-яка інша позиція щодо цього питання веде до визнання УРСР реально незалежною державою у світі [19, с.146].

Такими ж були і думки ОУН в Україні: УРСР не є самостійною державою, тому що вона немає найвищої суверенної влади. Її уряд – філія центрального уряду Москви, він юридично та фактично позбавлений суверенних прав. Офіційні документи та публіцистика ОУН повоєнного часу висловлювали спротив щодо прийняття УРСР до складу ООН і тим самим фактично визнання її незалежності та суверенітету [Див.: 20, с.338]. Щоправда, дещо пізніше Провід ОУН(б) зайняв таку позицію: вимагаємо збереження за Україною місця в ООН, але за усунення уряду УРСР [21, с.51].

Члени ОУН(м) теж піддали критиці ООН за прийняття до своїх лав країн, які фактично позбавлені навіть автономії. Український публіцист М. Троцький (М. Брадович) вважав це порушенням основних принципів Організації Об'єднаних Націй. Лідер Організації А. Мельник навіть направив лист-протест до Державного секретаря США Стелінюса, де висловив невдоволення з приводу прийняття УРСР в ООН [22, с.162].

Таким чином, одним з питань, яке стало предметом напрацювань теоретиків ОУН було бачення сутності категорії «держава», її завдань, умов ефективного функціонування тощо. За своєю суттю держава, в трактуванні ОУН – це політична організація, яка пристосована до всебічних інтересів національного життя, забезпечує належний розвиток усіх елементів нації, уможливило її нормальне повноцінне існування. Держава, як соціальна організація громадян, повинна виступати виразником інтересів не лише однієї домінуючої частини населення, а всього суспільства. Її головною відмінною ознакою від інших організацій є можливість легально застосовувати силу та примус. В переважній більшості праць ми зустрічаємо твердження, що український націоналізм стоїть на позиціях національних держав, тобто відстоює принцип «одна нація – одна держава». Але це зовсім не означає дискримінації національних меншин. Національній державі, на думку членів ОУН, протиставляється багатонаціональна (типу СРСР), у якій завжди домінує якась одна нація – імперський народ – над іншими.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Іларіон. Твори. Т.3. Наш бій за державність. Ч.1 / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1962. – 224 с.
2. Передмова до політичної програми й устрою ОУН (1939 р.) // Політична Програма й Устрій ОУН, 1940. – 64 с.
3. Андрусак Т. Політична і правова думка українського національно-визвольного руху 40-50 рр. / Т. Андрусак. // Республіканець. – 1995. – №1-2. – С. 72-77.
4. Постанови Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в днях 28.1. до 2.2.1929 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. – С. 3-16.
5. Постанови Другого Великого Збору ОУН, що відбувся в квітні 1940 року // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955. – С. 24-48.

6. Полтава П. Наше вчення про національну державу / П. Полтава // Збірник підпільних писань. – Мюнхен : Видавництво «Український самостійник», 1959. – С. 71-79.
7. Онацький Є. Основи суспільного ладу / Є. Онацький. – Буенос-Айрес, 1949. – 71 с.
8. Ребет Л. Теорія нації / Л. Ребет. – Львів : «Державність», 1997. – 191 с.
9. Полтава П. Наше вчення про національну державу / П. Полтава. // Збірник підпільних писань. – Мюнхен : Видавництво «Український самостійник», 1959. – С. 71-79.
10. Орлик М. Ідея і Чин України / М. Орлик. – К. : Українська видавнича спілка, 2001. – 216 с.
11. Матеріали III Надзвичайного Великого Збору Організації українських націоналістів (С. Бандери) // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9-ти т. – К. : Дніпро, 2001. – Т.8: 40-ті – 80-ві рр. ХХ ст. – С. 56-72.
12. Камінський А. Національна держава як основний елемент міжнародного ладу / А. Камінський // Український самостійник. – 1958. – Ч. 13. – С. 11-19.
13. Камінський А. Чи криза нації і національної держави? / А. Камінський // Український самостійник. – 1957. – Ч. 4. – С. 9-15.
14. Бойко Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму / Ю. Бойко. – 1950. – 72 с.
15. Стерчо П. До ідеологічних основ Української Держави / П. Стерчо // Самостійна Україна. – 1955. – Ч. 10-11. – С. 19-24.
16. Сагайда І. Великі питання / І. Сагайда. – Регензбург, 1947. – 135 с.
17. Кучер В. Державотворчі погляди Миколи Стціборського / В. Кучер, М. Обушний // Розбудова держави. – 1998. – №5-6. – С. 101-107.
18. Меморандум Проводу ОУН до райхканцлера А. Гітлера в Берліні про необхідність утворення незалежної Української держави // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : збірник документів і матеріалів / упор. Орест Дзюбан. – Львів ; К., 2001. – С. 67-75.
19. Панченко О. Лев Ребет: нація і держава, демократія і право / О. Панченко. – Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2003. – 207 с.
20. Бандера С. Українська Національна Революція, а не тільки проти режимний резистанс / С. Бандера // Перспективи Української Революції. – С. 130-171.
21. Дяків О. Ганьба ХХ-го сторіччя / О. Дяків // Ідея і Чин Повна збірка творів. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1968. – С. 337-406.
22. Сосновський М. Україна на міжнародній арені 1945-1965. Проблеми та перспективи української зовнішньої політики / М. Сосновський. – Торонто ; Оттава, 1966. – 272 с.
23. Андріївський Д. Міжнародна акція ОУН / Д. Андріївський // ОУН 1929-1954. – Б.м. : На чужині, 1955. – С. 141-167.

The article analyzes the content, nature and the future role of government political concept «state». The basic approaches to understanding the given concept; stated that the understanding of the state nationalists went to Wake theories paternalism; The attention to axiological aspects of formation of state building philosophy.

Key words: nationalism, political thought, ideology of Ukrainian nationalism, political theory, state, OUN.

Отримано: 31.10.2016 р.